

798

विषयताविचारः

Vi'shayta vi'char-

109 / 3 B

पट्टविष्ट ५ चटविशेषक ३

विष्टः श्रीगणेशाय नमः । विषयता च स्वरूपसंबंधविशेषो ज्ञानादीनां विषयेन त्वतिरिक्ता मानाभावादिनिष्ठाः तदसत्तया
 १ हि । विषयतायाः ज्ञानस्वरूपत्वे घटवद्वलमिस्यादित्यनेन निरूपितानां घटभूतत्वादिति विषयतां नो अभेदापत्त्या तादृशज्ञानानंत
 रं घटप्रकारकभूतत्वविशेषकज्ञानविहितमिस्यादिति वदन् भूतत्वाप्रकारकज्ञानवानहमिति प्रत्ययसंगः । घटनिष्ठप्रकारता
 रव्यतज्ञानरूपविष्टयताया एव भूतत्ववृत्तिश्चात्र । एवं घटपुटा विद्यादिसमूहलंबनवियोगमत्वापत्तिश्च । घटनिष्ठतत्त्वा
 नरूपविशेषताया च निष्ठत्वं प्रकारतानिरूपितं तत्त्वाज्ञानरूपविशेषतायाभिन्नतया तादृशज्ञानस्य घट
 त्वेव भूतत्वसंयोगात्प्रकारतानिरूपितपटनिष्ठविशेषतागालित्वात् । विषयस्वरूपत्वे च घटभूतत्वसंयोगात्प्रकारकसमूहालं
 बनीयघटनिष्ठविषयतालां घटवद्वलमिस्यादिति निरूपितघटादिभूतत्वमिति निष्ठविषयतां नो च तत्स्वरूपत्वेनावि
 लक्षणातया समूहालंबनविशिष्टबुधोर्वैलक्षण्यात्तु पपत्तेः । न च विशिष्टज्ञाने संबंधसंबंधोपधिको भासते । न तु समूहालं
 बनेत्यतएव वैलक्षण्यामुक्त्यन्यथा न वा । संबधसंबधमादायापि समूहालंबनसंभवात् । तस्मात्ज्ञानविषयाभ्यामतिरिक्तमे
 व विषयत्रयमनन्यगत्यास्तीकरणीयम् । न च प्रयतया विषये ज्ञाने च निरूपकत्वेन वर्तत इति एतेन विषयित्रयमपि व्याख्यातम् । न च

पर

त्र

घटत्व
 च
 ता
 राम
 १

विषयप्रतियोगित्वमेवविषयित्वमस्तु किं तस्यातिरिक्तस्वीकारेणोतिवाच्यमविषयित्वमेवतिरिक्तमतिप्रतियोगित्ववि
 षयत्वमित्यस्यापिबहुशक्यत्वात्तस्माद्विनिर्गमनाविरहादुभयमेवातिरिक्तं। विषयत्वादिकंतुविषयभेदेनभिद्यते। अन्यथाघट
 वदुतलमित्यादिज्ञानीयघटभूतत्वादिविषयतानांघटपटावित्यादिज्ञानीयघटपटुदिविषयतानांभेदप्रसंगेनपूर्वोक्तानुपपत्तिस्त
 इवस्थात्। नतुज्ञानव्यक्तिभेदादेःमानाभावात्। तच्चद्विविधैःविषयत्वानिरूपितंतेनिरूपितंवा। तत्रनिर्विकल्पकनिरूपितविषयता
 विषयत्वानिरूपिता। निर्विकल्पकीपघटत्वादिविषयतायाः घटादिविषयतानिरूपितत्वेमानावात्। विशिष्टबुद्धि विषयताचविष
 यंतरनिरूपिता। प्रकारताससर्गताविनोष्यतारूपाणांतासंपरस्परनिरूप्यनिरूपकभावसत्त्वात्। अन्यथाघटवदुतलं पर्वतौव
 हिमान् इत्याकारकज्ञानविषयत्वात्घटवानुपर्वतोवहिमदुतलं इत्याकारकज्ञानविषयतायाः वैलक्षण्यप्रसंगात्। मन्म
 तेप्रथमेघटप्रकारत्वभूतलविनोष्यत्वयोर्वह्निप्रकारत्वपर्वतावशोष्यत्वयोश्चपरस्परेनिरूप्यनिरूपकभावः द्वितीयेचव
 ह्निप्रकारत्वभूतलविनोष्यत्वयोर्वह्निप्रकारत्वपर्वतविनोष्यत्वयोरेतिवैलक्षण्योपापपत्तिः। एवंचघटवदुतलंघटवानुपर्व
 तइत्याकारकसमूहालंबनेघटविनोष्यैकप्रकारनिष्ठप्रकारतायांयभूतलपर्वतादिविनोष्यभेदेनघटवदुतलं पर्वत
 दिसमूहालंबनेचभूतलाद्यैकैकनिष्ठविनोष्यतापिघटपटादिभेदेनभेदो बोध्यः। उभयविनोष्यतानिरूपितं प्रकार

लत्वा ६ द

विद्यः

२

तायां ३ भयप्रकारतानिरूपितत्वस्यैकविशेषतायां स्वीकारे तादृशसमूहालंबनाद्यावन्निरिक्तविषयता कल्पनप्रसंगता
मत्तने घटवद्भूतलमि साधाकारकज्ञानीयप्रत्येकविशेषतानिरूपितप्रकारताभ्यां प्रत्येकप्रकारतानिरूपितविशेषताभ्यामेवे
पपत्तेः समूहालंबने प्रकारताभेदे विशेषतया भेदे घटवद्भूतलं पटवच्चैति समूहालंबनादेकत्र द्वयमिति रीत्या एकधर्मिणाना
नावेति शिष्टावगाहि घटवद्भूतलं पटवदिति आकारकज्ञानस्यावैलक्षण्यप्रसंगः समस्तसमूहालंबने प्रकारताभेदेन विशेष
तया भेदेन त्वेकत्र द्वयमिति रीत्या तादृशबोध इति समूहालंबनतस्तस्य वैलक्षण्योपपत्तिरिति विशेषतः प्रकारत्वं वदिविधि
। किंविदुर्मावद्विन्नं निरवद्विन्नं वद्विन्नं किंविदुर्मावद्विन्नं विशेषताभूतत्वाद्येकविशेषताविशिष्टघटादिरूपापरधर्मवे
शिष्टावगाहिज्ञाने तत्र घटादिप्रकारतानिरूपितभूतत्वादि विशेषताया भूतलत्वावद्विन्नत्वात् अथवा केवलमेकत्र द्वय
मिति रीत्या गुणमयवेति शिष्टावगाहिने भूतलं घटवदिति ज्ञानात्तस्य वैलक्षण्यानुपपत्तेः किंविदुर्मावद्विन्नप्रकारता च विशिष्टनिरू
पितवेति शिष्टावगाहि घटवदित्याकारकज्ञानी तत्र घटादिप्रकारताया घटत्वाद्यवद्विन्नत्वात् अथवा केवलं विशेषविशेषता
त्रापि विशेषांतरमित्येवरीत्या घटपटत्वाद्यवगाहिनस्तथाविधज्ञानादिति शिष्टेवेति शिष्टबोधस्य वैलक्षण्यानुपपत्तिः प्रपंचितं चेद

शौ

घ

राम
२

तदं

मधि कर्ममत्रादितो विशेषणतापन्नस्यैव तन्निष्ठविषयतावच्छेदकत्वमित्युक्तं बोध्याम् । तद्धर्मावधिन्नविषयतावनत्त्वमप्रका
रतानिरूपिता । तस्यास्तथा ज्ञेयमानाभावात् । तच्चैवं भूतलं घटवदित्यादिज्ञानानां भूतलत्वाद्विप्रकारतानिरूपितविशेषणतात्तालि
त्वानुपपत्तिरिति च चम् । केवलमेतत्कत्रद्यमितिरित्याभूतलत्वाघटवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानीयभूतलत्वाघटवधिन्नभूतलत्वा
दिप्रकारतानिरूपितविशेषणतानियामकसामग्राऽपि तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यकाले सत्त्वात्तस्य तादृशविषयताशालित्वस्यावश
कत्वात्तत्तत्तत्तथा ज्ञेयपपत्तेः । वस्तुतस्तु विशिष्टवैशिष्ट्यबोधविचारेनिरवधिन्नविषयताद्येनामखिलविशिष्टवैशिष्ट्यबोध
धारणस्यैव तद्विज्ञानात् । तादृशविशेषणताशून्यबोधस्य भूतलत्वाद्विप्रकारतानिरूपितविशेषणताशक्तिव्योपपत्तये भूतलत्वाघव
धिन्नविशेषणताया एव तद्विप्रकारतानिरूपितत्वे स्वीकरणीयम् । अथैवं तादृशज्ञानस्य भूतलत्वप्रकारतानिरूपितभूतलत्वाघवधि
न्नविशेषणताशालित्वाद्भूतलत्वादिविशिष्टभूतलत्वादिवैशिष्ट्यावगाहिनो भूतलत्वमित्याकारकज्ञानस्यैव लक्षणानुपपत्तात्ता
दृशज्ञानानंतरं भूतलत्वं विशिष्टभूतलत्वं वैशिष्ट्यावगाहिस्मरणपत्तिरिति चेन्न घटवद्भूतलमित्याद्याकारकज्ञानीयभूतलविशेषण
पाभूतलत्वप्रकारतानिरूप्यतेपितस्याभूतत्वावधिन्नत्वविशिष्टविशेषणतात्वेन न तन्निरूप्यते । किंतु भूतलविशेषणतात्वेन भूतलं भूत

त

तच्च

ज्ञानात् भूतलं घटवदिति

विशिष्ट १ माय व्याप्त तलत्वावधि निरूपितत्वं १ दिनिष्ट

विद्यः तलंमित्यादौ च भूतत्वावधि न च विशेषता त्वेनेव भूतलत्वप्रकारतामित्यनुपगमेन तद्वैलक्षण्योपपत्तेः अवच्छेदकत्वमपि द्विवि
धं। अत्र वच्छिन्नं निरवच्छिन्नं च। तत्रावच्छिन्नमवच्छेदकत्वं जातिमद्यत्तत्वात्। तत्र भूतलत्वं विशेषतावच्छेदकताया जातिस्वाधवच्छि
न्नत्वात्। भूतलं घटवदित्यादौ च भूतलत्वादिनिष्ठ विशेषतावच्छेदकत्वादिकं निरवच्छिन्नमिति। एवमवच्छेदकता निरूपिता
वच्छेदकत्वादिकमपि व्याख्यातम्। अवच्छेदकतावच्छेदकत्वे आवच्छेदको रोचि नो घृणाता पुनमेवेति तद्वैलक्षण्यम्। विषयतावच्छि
ष्यादिभेदेनानुगतानां सामान्यविषयता त्वमप्यतिरिक्तमास्येयम्॥ अतथा घटो ज्ञानविषयः पटो ज्ञानविषयः इत्याकारिकाया
अनुगतरप्रतीतेरुपपत्तेः। घटत्वादिविषयबुद्धिस्त्वावच्छिन्नं यमिष्टत्वादिविषयकज्ञानत्वादिसामान्यविषयबुद्धिस्तदवच्छिन्न
प्रतिघटत्वादिविषयकज्ञानत्वादिनाहेनुज्ञानुपपत्तेश्चावच्छेदके केषां विषयतानामेकप्रकारतादिविज्ञानोपपत्ति
भेदेनैव नानाविधतया कारणतावच्छेदकाननुगमेन व्यभिचारप्रसङ्गः। एवं विषयतात्ववच्छिन्नान्तरावच्छेदकप्रकारता
त्वविशेषतात्वादिकं अनुगतप्रतीतिवत्त्वात्तिरिक्तमुपगतव्यमप्यतएव पर्वतत्वाद्यवच्छिन्नविशेषकवह्नाघनु
मिति त्वावच्छिन्नं प्रतिपर्वतत्वाद्यवच्छिन्नविशेषतानिरूपितवद्वाप्यधर्मादिप्रकारता शालिज्ञानत्वादिना अनु
तात्ववत्तदवच्छेद १ शिप्र प्रकारतात्व अरविनवतदवच्छिन्नकारतावच्छेदकवच्छेद

तदं

मधि कर्ममत्रादितो विशेषणतापन्नस्यैव तन्निष्ठविषयतावच्छेदकत्वमितितु बोध्याम् । तद्धर्मावधिन्नविषयतावनतद्धर्मप्रका
रतातिरूपिता । तस्यास्यार्थेमानाभावात् । तच्चैवं भूतलं घटवदित्यादिज्ञानानां भूतलत्वादियप्रकारतानिरूपितविशेषणतात्तालि
त्वानुपपत्तिरिति च मू । केवलमेव कत्रद्यमितिशिष्याभूतलत्वाघटवैशिष्ट्यावगाहितानां भूतलत्वाघटवधिन्नभूतलत्वा
दियप्रकारतानिरूपितविशेषणतानियामकसामग्र्याऽपि तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यकाले सत्तात्रस्य तादृशविषयताशालिन्नस्यावश्य
कत्वात् तत्तत्तथाज्ञोपपत्तेः । वस्तुतस्तु विशिष्टवैशिष्ट्यबोधविचारे निरवधिन्नविषयताधैनामखिलविशिष्टवैशिष्ट्यबोधसा
धारणस्यैव तत्तात्तादृशविशेषणताभूतलत्वादिप्रकारतानिरूपितविशेषणताशक्तिवोपपत्तये भूतलत्वाघव
धिन्नविशेषणताया एव तद्व्यकारतानिरूपितत्वे स्वीकरणीयम् । अथैवं तादृशज्ञानस्य भूतलत्वप्रकारतानिरूपितभूतलत्वाघवधि
न्नविशेषणताशालिन्नाभूतलत्वादिविशिष्टभूतलत्वादिवैशिष्ट्यावगाहितो भूतलत्वमित्याकारकज्ञानस्यैव लक्षणानुपपत्तात्ता
दृशज्ञानानंतरं भूतलत्वं विशिष्टभूतलत्वं वैशिष्ट्यावगाहिस्मरणापत्तिरिति चेन्न घटवद्भूतलमित्याद्याकारकज्ञानीयभूतलविशेषणता
पाभूतलत्वप्रकारतानिरूप्यतेपितस्याभूतत्वावधिन्नविशिष्टविशेषणतात्वेन न तन्निर्दिष्टत्वं । किंतु भूतलविशेषणतात्वेन भूतलं भूत

ल

चप्र

ज्ञानात् भूतलं घटवदिति

निरूपिता ५

मुत्तम २

पा २

निरूपिता

नु

गत

ताया
ताये

ता

निरूपिता

नाम्न सत्त्वात्तामसते च प्रपमेघटत्पुकारता निरूपिता घटविशेषता भूतल

विशेषितायाश्च सत्त्वात्

शा

निष्ट

शो

त

मनहेतुत्वकल्पतमुपपद्यते। अन्यथा तत्तद्मादिभेदमिच्छानोप्रकारत्वादीनां अननुगमेवैतदनुपपत्तेः प्रकाशान्तरवि
शेषतात्वाधिकं तु नमिथो विरुद्धं। घटवद्भूतत्वमित्यादिज्ञाने घटत्वादिप्रकारतानिरूपितघटादित एवितोष्यताया एव
भूतलादिनिष्ठविशेषतानिरूपितप्रकारनारूपतत्वात्तत्रविशेषतात्वप्रकारतत्त्वयोः समावेनानुपपत्ततादृशप्रका
रताविशेषतयोर्भेदे घटवद्भूतलद्रव्यवद्भूतलघटश्चेतिज्ञानयोर्वैलक्षण्यानुपपत्तेः। उभयत्रैव घटत्वप्रकार
तानिरूपितव्यत्यप्रकारतायाश्च घटविशेषतायाश्च घटप्रकारतानिरूपितनिष्ठविशेषतानिरूपितप्रकारत्वाभिन्ना
इवत्यप्रकारतानिरूपितविशेषचतस्रिन्ना। द्वितीयवद्व्यत्यप्रकारतानिरूपितघटविशेषताभूतलविशेषता
स्वपुरुषनिरूपितप्रकारत्वाभिन्ना घटत्वप्रकारतानिरूपितविशेषताचतस्रिन्ना नशतिवैलक्षण्योपापपत्तिः। एवं
रक्तदंडवान्पुरुषइतिज्ञानेरक्तत्वप्रकारतानिरूपितदंडत्ववच्छिन्नविशेषताएवपुरुषनिष्ठविशेषतानिरूपितप्रकार
तारूपावतद्वेदेचरक्तोदंडोदंडवान्पुरुषइत्यादिसमूहो लंबनाहोदृशविशिष्टबुद्धेर्वैलक्षण्यानुपपत्तेः। उभयत्रैव रक्तत्वप्र
कारतानिरूपितदंडविशेषतायादंडप्रकारतानिरूपितपुरुषविशेषतायाश्च सत्त्वात्केचित्तुविषयाप्रकारतावत्
निरूपितभूतलविशेषतायाश्च सत्त्वात्

लाघवमात्रेणतिरिक्तविषयतासिद्धौधूमपरादर्शादिजन्यतावच्छेदकतयापिविलक्षणविषयतासिद्धिप्र
संगात्तत्त्वविषयतायास्तज्जन्यतावच्छेदकत्वेतस्यालोकलिंगकानुमितिसाधारणतयातत्रव्यभिचारवोर
णयाव्यवहितोत्तरत्वस्यकार्यतावच्छेदककोटोप्रवेशेतिगौरवमाश्रयातिरिक्तविधेयतानन्युपगमेसिद्धौ
नावजन्यतावच्छेदकं दुर्वचंतथाहि। पर्वतोवद्विमान इत्यादिसिद्ध्यानावस्यजन्यतावच्छेदकंनतावत्पर्वतत्वा
वच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवद्विप्रकारकानुमितित्वं वद्विमानपर्वतोयिदवान् इत्येतादृशानुमितौ व्यभिचा
रात्तानापिपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकवद्विद्व्याप्यवत्ताज्ञानज्ञानानुमितित्वं वद्विद्व्याप्यधर्मवान् पर्वतो घटव्याप्य
वाश्रेयाकारकसमूहात्तं न जन्यायां तथाविधानुमितौ व्यभिचारादिति चेन्न। वद्विद्व्याप्यधर्मवच्छिन्नप्रकारत्वात्
रूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकानुमितित्वं स्पेक्षपर्वतो वद्विमानित्येतादृशसिद्ध्यानावजन्यतावच्छेदकत्वस्वीका
रात् वद्विमानपर्वतो घटवान् इत्याद्याकारानुमितिविशेष्यतायावद्विद्व्याप्यघटत्वादवच्छिन्नप्रकारतानिरूपित
त्वेन व्यभिचारानवकाशात् एवमपि वद्विमानपर्वतवान् इत्याद्याकारानुमितौ व्यभिचारोऽप्युक्तस्तदृशानुमितिवि
शेष्यतायावद्विद्व्याप्यधर्मवच्छिन्नप्रकारत्वात्निरूपितत्वादिति वाच्यं तादृशसिद्ध्याविशेष्यताया एव निवेशनीयत्वात्।

पान
पर्व
का
५

वाक्य

ज्ञापन २

वीता. द्विष्टपदार्थस्यैव विधेयतया तादृशवाच्यं ~~न~~ का जन्म शाब्दबोधेर्विपर्वतरत्नित्वयोर्हृदयविधेयत्वात्तावत्संज्ञवात्तत्र विधेय
वहिःपर्वनेपर्वतेवहिरसादिजन्मशाब्दबोधेयोर्विशेषणविशेष्यभावात्तत्रैवैतन्नक्षरणानुपपत्तेः अतएववगुणानां गुणान्वित्यत्र
एषा तस्यैवोद्देश्यतावच्छेदकत्वं तस्यैव विधेयत्वमित्यभिप्रायेणोपायं कृत्वा उद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरेकोनशाब्दबोधानुपपत्तिर
शङ्किता। यदिच विशेषणविशेष्यभावापन्नयोरेवोद्देश्यविधेयभावसदतत्रगुणान्वित्यस्य विशेष्यतावच्छेदकतया गुणान्वित्यस्य विशेष
णानुपपत्त्या तस्या तत्त्वान्वित्यस्य तासंगतमेव स्यादिति॥ सर्वविधेयत्वादीनां प्रकारताविशेषादिरूपत्वेऽत्र तद्व्यवकीर्णताभाव
प्रतियोगिरथिवीत्ववती एथिवीत्यादिपरमर्शजन्मायाः एथिव्यामितरभेदस्याकारकसाध्यविशेष्यकानुमितेस्तद्विधेयकत्वा
नुपपत्त्या तदुत्तरं उत्तरभेदेऽनुमितोमीत्याद्यनुव्यवसायापत्तिः॥ नच तादृशजानीयेतरभेदविशेष्यतायामेव विधेयतात्तोपगमात्ता
दृशानुमितेऽनंतरभेदादिविधेयकत्वानुपपत्तिरिति वाच्यं तथा सति एथिवी व्याप्यतामितरभेदस्याकारकपरमर्शजन्मायाः आधेय
तासंबन्धेन एथिव्यादिसाध्यकतया विधानुमितेरपि उत्तरभेदादिविधेयकत्वानुपपत्तेः॥ तथा विधानुमितोर्विशेष्यतावै नक्षरणाभावादि
ति॥ अथपर्वतेवहिरसादिशाब्दबोधे एथिव्यामितरभेदस्याद्यनुमितेतिरिक्तविधेयत्वादिसिद्धवर्षपर्वतविधिमात्र एथिवीन

ना ४

व

हि

बुध

इ

१ रमेदवती साकारकानुमितादौ प्रकारतावतिरिक्तविधेयत्वाद्दोमानाभावः। वस्यादिवसे केवकारत्वादितिरूपकी भूतानुमितादि
२ व्यक्तिभूतिरिक्तविषयतासंबंधकव्यापेक्षया दशप्रकारत्वादौ विधेयतात्वादिकल्पनाया एवोचितत्वादितेवेत्तन॥ प्रसङ्गादिसा
३ धाराप्रकाराविविधेयतात्वागीकारेऽनुमितादिस्थले बाधकुक्षोदीनां प्रतिबंधकतायां देह्याधीनप्रसक्षेव्यभिचारवारणाय प्रस
४ क्षान्तस्य प्रतिबध्नावच्छेदककोटौ निवेशनीयतया गौरवप्रसंगान्न। मन्मते तु विधेयताया एव तादृशप्रतिबध्नावच्छेदकको
५ टौ निवेशनीयतया तस्यां प्रसक्षेव्यभिचारवारणाय न सुपगमेनाहार्यप्रसक्षेव्यभिचारविरहेण प्रसक्षान्तस्या निवेशात्। न च परोक्षत्वजा
६ तेः प्रतिबध्नावच्छेदकत्वोपायमेव बाह्यप्रसक्षेव्यभिचारसमवेन मया विप्रसक्षान्तत्वन निवेश्यते इति वाच्यम्॥ परोक्षत्वजा
७ तेरप्यत्रैव तत्त्वात्॥ अथ लाघवेनातिरिक्तविषयतासिद्धेः प्रसक्षेव्यभिचारसत्त्वात्कथमेतादृशयुक्तातादृशानुमितादावतिरिक्तविधेयतासे
८ त्पतीति चेत्तत्॥ एतादृशयुक्ता एतादृशविषयतान कल्प्यते। किंतु पर्वते वक्रिः एथिव्यामितरभेदः साकारकशाश्वतानुमितादौ पूर्वी
९ क्तयुक्ता सिद्धविषयता विशेषस्य पर्ववो वक्रिमान् एथिवीतरभेदवतीत्याद्याकारकानुमितादावेतादृशलाघवेन संबधः क
१० ल्पतश्चिन्नकाणानुपपत्तिरिति॥ ॥ अथ एथिव्यामितरभेदः एथिवीतरभेदवतीत्याद्याकारकानुमितोरेकविधेयतास्वीकारे साध्य

वार ५

भेदवती च चिन्मा मितर ४

वी० विशेषकानुमितौ साध्यप्रसिद्धेः प्रतिबध्नातावच्छेदकं दुर्वचं तथा हि ॥ इतरभेदज्ञानस्य प्रतिबध्नातावच्छेदकं यदि इतरभेदवि
 ७ शेषकानुमितित्वं तदा इतरभेदः एथिवी व्यापवावृत्तादिपरमर्शजन्मे इतरभेदपक्षकानुमितौ व्यभिचारः इतरभेदविधेयकत्वे स
 तितदिशेषकानुमितित्वस्य प्रतिबध्नातावच्छेदत्वेपि एथिवीतरभेदव्यापवती इतरभेदः एथिवी व्यापवावृत्तादिपक्षकारकसमूहात्तु व
 नजन्माया एथिवीतरभेद इत्येतादृशसमूहात्तु बन्तानुमितौ व्यभिचारः ॥ तादृशानुमितेरितरभेदविधेयकत्वात्तद्विशेषकत्वाच्च ॥ मन्त्र
 ते च प्रकारताभिन्नेतरभेदविधेयतैव इतरभेदज्ञानप्रतिबध्नातावच्छेदकेति व्यभिचारस्तादृशसमूहात्तु बन्तानुमिति निरूपिते च इतरभेदवि
 धेयताया प्रकारतारूपतया तदन्वत्वाभावादिति चेत् ॥ इतरभेदविशेषकपरमर्शजन्मेतरभेदविशेषकानुमितित्वस्यैव मन्त्रेतरभे
 दज्ञानप्रतिबध्नातावच्छेदकत्वोपगमात् एथिवी व्यापकानुमितरभेद इत्याकारकपरमर्शजन्मानुमितेः इतरभेदविशेषकपरमर्शजन्म
 तेन व्यभिचारानवकाशात् ॥ न चैतादृशगुरुधर्मस्य साध्यप्रसिद्धिप्रतिबध्नातावच्छेदकत्वे गौरवात् ॥ तदपेक्षया एथिवीतरभेदवती सा
 नि घाकारकानुमितिरूपितप्रत्यक्षादिसाधारणोतरभेदादिप्रकारताया विधेयतात्त्विकल्पनमेवोचितमिति वाच्यम् ॥ तथा सति धर्मि रस्य
 तावच्छेदकभेदेनानंतबाधबुद्धिप्रतिबध्नातावच्छेदककोटौ प्रत्यक्षान्तमिवेशे गौरवात्तदपेक्षया धर्मिविशेषामिश्रितसा
 प्रतिबंधकतायां

सिद्धिप्रतिबोधकतायां तादृशधर्मस्य प्रतिबध्नातावच्छेदककोटिनिवेशनौचित्यात् ॥ एवमापत्तिस्थलेथापाद्यत्वमपि विषयताविशेषः ।
आपत्तिरूपितप्रकारतासामान्यस्य तत्त्ववह्निमान्पर्वतोद्यतान् स्यादित्याकारकापत्तौवपिवह्निमादेरापाद्यतापत्तिः ॥ पर्वतोद्यतान्
इत्याकारकवह्निघनवह्निविशेषताशालिज्ञानीयविलक्षणवह्निमादिप्रकारतायास्तत्त्वोपगमेवह्निमान्पर्वतः पर्वतोद्यतान् स्यादि
त्याकारकापत्तौवह्निमादेस्तथापत्तौर्दुर्वीरत्वात् ॥ ननु स्वयतिरेकनिर्णयजन्यतदापत्तिविषयत्वमेव स्वस्य तदापत्तिरूपितमापाद्यत्वमस्तु
किमतिरिक्तविषयतासीकारेणोक्तसमूहालंबनापत्तौ च घटव्यतिरेकनिर्णयस्यैव हेतुत्वावह्निमादेस्तदापाद्यतासंभवादिति चेन्न ॥ तादृशव्य
तिरेकनिर्णयजन्यत्वापत्तिस्थितावपिवह्निमादिनिष्ठापाद्यतावगाहोवह्निमापादयामीत्याद्यनुवसायस्यानुभवसिद्धत्वात् ॥ तथा आपाद्यत्वस्य
स्वयतिरेकनिर्णयजन्यतदापत्तिविषयत्वरूपतासंभवात् ॥ अथ वह्निमादिप्रकारकापत्तित्वमेव तादृशानुवसायविषयः ॥ तादृशप्रकारताविह
रितविषयतासंबन्धे तादृशानुवसायप्रतिबध्नाभाववत्ता निर्णयजन्यताया हेतुत्वापत्तिरिति समूहालंबनापत्तौ तादृशानुवसाय
प्रसंगः ॥ आपत्तित्वचमानसत्त्वव्याप्यतातिविशेषो वह्निमापादयामीत्याद्यनुवसायसादृशिकेऽपि ॥ न च अतिरिक्तविषयताया अनभ्युपगमे
वह्निमादिव्याप्यवत्ता निर्णयादित्यन्यतावच्छेदकवह्निमादिप्रकारकापत्तित्वमेव वाच्यं ॥ तथा च तादृशसमूहालंबनापत्तादौ व्यभिचार इति

रक्षाया उज्ज्वलकत्वे गौरवात् ॥ मन्मते आहार्यज्ञानस्यापि बाधजन्यतया तस्याऽहं शक्यतावच्छेदकानां कृतत्वेन व्यभिचारसंभवेन इच्छा
 या उज्ज्वलकत्वात् न भुपगमात् ॥ न च बाधकालीनेच्छाधीनज्ञाने बाधहेतुताया अप्रामाणिकतया सतदनुरोधेन तत्कल्पने च गौरवात् ॥ इच्छाया
 उज्ज्वलकत्वमावश्यकमिति वाच्यम् ॥ आपत्तिस्थले बाधबुद्धेर्हेतुताया आवश्यकत्वान्न आपत्तित्वमभिव्येक्ष्य इच्छाकालीनज्ञानसाधा
 रणा तादृशबाधा व्यवहितोत्तरज्ञानस्यैव तज्जन्मतावच्छेदकत्वोपगमेनातिरिक्तकारणताया अप्रकल्पनात् ॥ न चैवमापत्त्यज्ञानस्या
 पि बाधकाले इच्छाविनापत्तिरिति तत्रेच्छाहेतुत्वकल्पने गौरवमिति वाच्यम् ॥ इच्छाया उज्ज्वलकत्वे अप्रामाण्यज्ञानादिभिः सममिच्छाभावस्य
 विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविरहेणानेत्यादिच्छायाहेतुत्वकल्पनस्यैवोचितत्वादिति चेत् ॥ मैवम् ॥ आपाद्यत्वरूपविषयिताविशेषान
 भुपगमे ज्ञाननिष्ठो वस्मादिप्रकारकापत्तित्वाभाव आत्मनिष्ठतादृशापत्तित्वाविच्छिन्नाभावो वावहिनापादयामीत्युपवसापविष
 यो वाच्यः ॥ न तु वास्मादिव्यतिरेकनिर्णयजन्यत्वाविशेषापत्तित्वाभावः ॥ तादृशजन्यत्वाद्यनुपपत्तिरिति दशायामपि तादृशप्रतीतेः
 सर्वानुभवसिद्धत्वात् ॥ तथा च पूर्वोपदिष्टसमूहात् नवनदशाघटमाणादयामिनचरुमिताद्यनुपवसायानुपपत्तिरिति तादृशवि
 षयतास्वीकार आवश्यक इति ॥ एवं च तादृशविषयतानिरूपकत्वमेवापत्तित्वं न तु जातिविशेषो मानाभावात् ॥ आपत्त्यज्ञानेना

पर्वतो २

विताः शविलक्षणाविषयताभावदेवापादयामीत्याद्यनुव्यवसायविरहोपपत्तिरिति ध्येयम् ॥ अत्रेदमवधेयम् ॥ एविधेयत्वमेवापत्तौस्वीक्रिय
ते ॥ तथाचापत्तिरूपितविधेयत्वमेवापाद्यते ॥ सर्वतोवहिमान्पर्वतो घटवान्स्यादित्याकरकापत्तौचघटस्येवविधेयत्वमुपगम्यतेनतुव
हेरतोततादृशापत्तेनंतरंघटमापादयामिनतुवहिंमित्याद्याकरकानुव्यवसायानुपपत्तिः ॥ विधेयताया अनुमित्यादिसाधारण्येपितत्रापत्तिता
स्यजातिविशेषाभावान्नतदनंतरमापादयामीत्याद्यनुव्यवसायः ॥ आपत्तित्वजातौमानाभावइति नवाच्यं ॥ आपादयामीत्याद्यनुव्यवसायस्यै
वमानत्वात् ॥ तच्चादृशानुव्यवसायस्यविषयताविशेषादिविषयकत्वेनाप्युपपत्तेर्जातिविशेषविषयकत्वेविवादइतिवाच्यं ॥ विषयभेदे
नानंतरविषयताकल्पनापेक्षयातादृशजातिकल्पनस्येवविवादमंजकत्वात् ॥ नवमवन्मतेबाधबुद्धिप्रतिबध्यतावच्छेदककोटोतद्विधेयक
विजातीयज्ञानभिन्नत्वंनिवेश्यतद्विधेयकान्यत्वंनिवेशेअनुमित्याद्यसंग्रहोपपत्तेः ॥ ममबुतन्निष्ठविलक्षणाविधेयत्वताकामत्वमेवनिवेश्य
तइतिवाच्यम् ॥ इच्छाधीनज्ञानेवाभिचारवारणायइच्छायाउत्तेनकत्वकल्पनापेक्षयालाघवेनजन्मतासंबन्धेनबाधवदमत्वस्यैवनिवेशि
तत्वात्तेनैवापत्तौवपिवाभिचारस्यवारणान्नदमत्वस्यैवानिवेशात् ॥ कायेतावच्छेदकादिलाघवेनातिरिक्तविषयतासिद्धेःप्रतिब
दिसहस्रकवलितत्वाच्च ॥ एतेनानुमित्यादिसाधारण्यविलक्षणाविषयताया आपत्त्यादिसाधारण्येतेष्वलीयप्रतिबंधकतायांप्रतिबध्यता

त १

त

वष्टेदककोटौप्रसक्तान्तं आपस्यत्वनिवेशनीयमितिगोखमित्यपिपरास्तमिति कृतपञ्चवितेत ॥ इतिविषयताविचारः
संमासः श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ ॥ लिखितोयंभारद्वाजमहादेवभघत्तजदिनकरेण स्वार्थपरार्थेव ॥ रामराम रामरामरागा

१०९
३(१३) X विषयता के चिह्न R:

798

X

109
3(13)
X